

Louise Almqvist

”Sveriges första barnbok med hen” Normkritik och didaktik i *Kivi & Monsterhund*

”Sweden’s First Children’s Book with They”: Norm-Criticism and Didactics in *Kivi & Monsterhund*

*Abstract: Around 2007, several self-proclaimed norm-critical publishing companies were established in Sweden. This caused a long debate in the daily press, where some critics compared the “norm-critical” books to propaganda. The debate indicates a conflict between an aesthetic and a didactic approach to children’s literature. Another lively debate with similar critique took off when *Kivi & Monsterhund* (*Kivi and Monsterdog*, 2012) by Jesper Lundqvist and Bettina Johansson was published – a picturebook where the protagonist is referred to by a gender-neutral pronoun. The purpose of this article is to problematise the prevailing view on self-proclaimed norm-critical children’s literature and its didactic relationship to the reader. The reception, the paratexts, and the book itself are analysed using Torben Weirich’s and Clémentine Beauvais’ different definitions of didactics, Gérard Genette’s view on paratexts, Maria Nikolajeva’s theories on picturebooks, and Judith Butler’s view on gender as performative. The book, and its didactic relationship to the reader, is found to be much more complex and conflicting than suggested by the reception and the paratexts.*

Keywords: hen, they, gender-neutral, norm-critical, children’s literature, didactics, picturebooks, Jesper Lundqvist, Bettina Johansson, aesthetics and pedagogy

Barnböcker som utgår ifrån en värdegrund förlorar i kvalitet – det konstnärliga måste alltid gå före uppfostringsnit och propaganda. Det hävdade åtminstone Lotta Olsson i den debatt om normkritisk barnlitteratur som fördes i svensk dagspress under 2008 och som Eva Heggstad redogör för i artikeln "Regnbågsfamiljer och könsöverskridande barn. Bilderbokens nya invånare" (2013). Heggstad beskriver hur debatten uppstod som en reaktion på att ett antal bokförlag bildats i Sverige med den uttalade intentionen att synliggöra och kritisera sociala normer, till exempel Olika förlag och Sagolikt Bokförlag (244).

Olssons påstående utgår från premissen att en vilja att påverka läsaren står i motsättning till konstnärlighet, och den självutnämnt normkritiska barnlitteraturen framstår som moraliserande. Sven Anders Johansson har i sin tur beskrivit moraliserande tendenser inom samtida svensk barnlitteratur som tecken på den autonoma konstens död. I stället för att vara oberoende och fri har litteraturen återigen fått en etisk funktion: att förmedla godhet och förutbestämda värderingar. Johansson menar att litteraturen då tar formen av en charad eller predikan för de redan övertygade, snarare än ett estetiskt utforskande och utredande (21).

Liknande föreställningar har tidigare använts för att påstå att barnböcker i allmänhet inte är lika estetiskt intressanta som annan litteratur. Enligt Torben Weinreich tillskrivs barnlitteraturen ofta en didaktisk intention, medan verklig konst inte sägs ha något syfte utöver sig självt (107–115). Didaktik definieras Weinreich som "a conscious attempt from the producer's, that is, the writer's and perhaps publisher's side, through a text, to realize one's own intentions to instruct or influence the attitude of the reader" (54). Utifrån denna definition är den "normkritiska" litteraturen särskilt didaktisk, genom att den explicit vill styra läsaren till en förutbestämd sorts läsning. Men måste detta innebära att den också är estetiskt ointressant?

Clémentine Beauvais menar att didaktik inom litteraturvetenskap ofta betraktas som något oönskat och utdaterat, och att böcker som uppfattas ha en didaktisk intention avfärdas som propaganda eller rena instruktioner – irrelevanta eller omöjliga att studera utifrån litterära teorier (71). Detta speglas i hur kritiker som Olsson uppfattar den uttalat normkritiska litteraturen som uppfostrande och moraliserande. Dikotomin mellan estetik och didaktik har dock blivit ifrågasatt och nyanserad i senare års barnlitteraturforskning. Beauvais påstår till exempel själv att ett didaktiskt anslag är en del av barnbokens estetiska och konstnärliga form. Det behöver inte innebära

att den fungerar manipulerande, konservativt och indoktrinerande i relation till läsaren. I stället beskriver hon det som att författaren frågar barnet om en oförutsägbar framtid (Beauvais 2–4).

Ett didaktiskt anslag behöver alltså inte vara auktoritärt, entydigt moraliserande eller stå i motsättning till ett estetiskt utforskande. Den uttalat normkritiska barnlitteraturen förefaller dock ha väckt en rädsla för att barnläsaren ska bli manipulerad och indoktrinerad. Ännu en intensiv debatt uppkom 2012, när Olika förlag gav ut *Kivi & Monsterhund* av Jesper Lundqvist och Bettina Johansson, där huvudpersonen benämns med det könsneutrala pronomenet *hen*. Heggestad analyserar exempelvis kommentarer på diskussionsforumet Flashback, där boken uppfattas som ett uttryck för en feministisk konspiration. De kritiker som recenserade boken i svensk dagspress fann visserligen bruket av pronomen intressant, men ifrågasatte dess litterära kvaliteter (Heggestad 239–242).

Syftet med denna artikel är att genom exemplet *Kivi & Monsterhund* problematisera synen på uttalat normkritisk barnlitteratur och dess didaktiska förhållningssätt till läsaren. Boken handlar om barnet Kivi som önskar sig en hund, gärna en söt liten lurvig tax, på sin födelsedag. I stället dyker ett stort, fult och oregerligt djur upp vid Kivis ytterdörr följande morgon. Kivi döper djuret till Monsterhund och försöker bland annat med bad, dressyr, slipmaskin och skäll få någon ordning på den. När allt misslyckats blir Kivi lättad över att Monsterhund rymmer och sprider sitt kaos i staden i stället. Anledningen till att jag valt att fokusera särskilt på *Kivi & Monsterhund* – och inte på dess uppföljare *Kivi & den gråtande goraffen* (2012) och *Kivi & Drakbrakaren* (2016) – är den stora uppmärksamhet och debatt som boken väckte, vilket återaktualiserat frågan om didaktikens funktion i barnlitteraturen.

Artikeln inleds med en receptionsanalys, där jag behandlar de recensioner av boken som publicerats i svensk dagspress. Här ges den av kritikerna uppfattade intentionen med boken stor betydelse. Weinreich påpekar dock att intention står att finna både hos författaren, förläggaren, verket, lärare/bibliotekarier och läsaren (92–93). Gérard Genette har vidare beskrivit hur paratexter utgör en privilegierad plats för författaren eller förläggaren att uttrycka intention och påverka hur verket tas emot. Paratexter består av textens retoriska och fysiska inramning, såsom författarnamnet och baksidestexten, samt recensioner och författarintervjuer (Genette 261–264). Genom att analysera bokens paratexter som uttryck för förläggarnas, författarens och illustratörens intentioner med verket hoppas jag kunna komplicera uppfattningen att *Kivi & Monsterhund* bär på ett entydigt

och förutbestämt budskap. Avslutningsvis analyserar jag även själva boken, för att ytterligare problematisera den syn på "normkritisk" barnlitteratur som framkommit i receptionsanalysen.

Artikeln består således av tre olika delar, med tre olika metoder: receptionsanalys, paratextanalys samt text- och bildanalys. Materialet utgörs av de recensioner som skrivits om *Kivi & Monsterhund* i svensk dagspress; texter där författaren, förläggarna eller illustratören beskrivit eller presenterat boken på dess omslag, i författarintervjuer, debattartiklar och på förlagets hemsida; samt själva bilderboken. Teoretiskt har jag inspirerats av hur Torben Weinreich definierat didaktik och hur Clémentine Beauvais komplicerat och nyanserat detta. Jag tar även hjälp av Gérard Genettes syn på paratexter, Maria Nikolajevas bilderboksteori och Judith Butlers syn på kön som något performativt (Butler, *Gender Trouble*).¹

Kristina Hermansson och Anna Nordenstam har studerat uttalat normkritiska förlag och deras utgivning i ett flertal artiklar. Även de noterar hur mottagandet av dessa böcker återaktualiserar dikotomin mellan estetik och didaktik (Hermansson och Nordenstam, "A New Niche" 99-102).² Hermansson och Nordenstam har också redogjort för hur de "normkritiska" förlagens böcker tenderar att köpas in och användas av förskolor på ett tämligen ytligt och oreflekterat vis ("Normkritisk barnlitteratur").

Hermansson och Nordenstam har vidare visat att den uttalat normkritiska barnlitteraturen präglas av traditionella narrativ. De påpekar att böckerna visserligen ifrågasätter vissa normer men samtidigt etablerar andra, såsom en neoliberal och individualistisk syn på frihet – här lyfter de till exempel fram *Kivi & Monsterhund*. De anser att språkligt innovativa konstruktioner i boken underminerar könssystemet och dominanta diskurser om familj, och att bilderna skildrar människor och andra hybridvarelser som är omöjliga att köns kategorisera. Sammanfattningsvis påstår de att skildringen av det kompetenta, emanciperade barnet förstärker individualistiska normer (Hermansson och Nordenstam, "A New Niche" 99-102).

Även Maria Jönsson har analyserat normkritiska förlag och deras bokproduktion. Hon beskriver hur normkritiken ofta stannar på representationsnivån. Karaktärerna kan ha olika funktionsvariationer, sexualiteter, könsidentiteter och etniciteter. Däremot är narrativet i majoriteten av böckerna traditionellt och kretsar kring kärlek – att bli kär framstår som ett imperativ, en norm (Jönsson 22-23). Heggstad konstaterar också att de normkritiska förlagens utgivning ofta förstärker tvåsamhetsnormen (243-246).

Inom den litteraturvetenskapliga forskningen har man alltså ifrågasatt hur normkritisk den uttalat normkritiska barnlitteraturen faktiskt är. Ett exempel på en bilderboks författare som inte gett uttryck för någon normkritisk intention, men som brukar betraktas som normkritisk inom forskningen, är Pija Lindenbaum. Mia Österlund ser "sprickor i heteronormen" som "ett återkommande tema hos Lindenbaum" (254). Åsa Warnqvist menar i sin tur att Lindenbaum verkar normkritiskt genom att förändra normen och introducera nya möjligheter för samtidens läsare, men också att hon genom sina "mångtydiga skildringar [synes] ifrågasätta det normkritiska idealet i samtida bilderboksutgivning" (201–202). Lindenbaum framstår alltså som mer normkritisk men också mer estetiskt intressant då hennes böcker präglas av mångtydighet och utforskande snarare än förutbestämda värderingar och moraliserande.

Trist propaganda eller glädjeexplosion: Litteraturkritikens hende-batt

I de recensioner av *Kivi & Monsterhund* som publicerats i svensk dagspress står bokens bruk av pronomen och den uppfattat normkritiska intentionen i centrum. Signaturen JA tar sin utgångspunkt i förlagets syfte "att motarbeta alla former av stereotyper" och beskriver hur det nya pronomenet väcker frågan om Kivis kön. Kritikern själv säger sig föredra böcker där karaktärerna har "genusöverskridande namn och oklar könskodning", utan att använda pronomenet hen. Avslutningsvis påpekar recensenten att det efter några läsningar framkommer en charmig historia på vers, "[m]en det är en annan historia" (JA). Förlagets intention utvärderas, medan textens form och intrig framstår som nästintill ovidkommande.

Lennart Kuick påstår på ett liknande sätt att "ge ut böcker där huvudsyftet är att förändra attityder är ett vanskligt företag trots goda intentioner". Han anser att boken klarar sig hjälpligt, "även om diskussionen om pronomen är betydligt intressantare än resten av innehållet". Kuick anser vidare att det nyskapande med boken inskränks till att "Kivi är just hen", och att det i övrigt är en ganska konventionell bilderbok. I stället förespråkar även han bilderböcker där huvudpersonens kön kan "tolkas lite till vilket kön man vill", utan att något nytt pronomen används, vilket sägs ge mer spännande litteratur (Kuick).

Andra kritiker är mer positiva till ordet hen och hur det kan verka normkritiskt i en friare bemärkelse. Maria Nyström menar att hen

framstår "som den ultimata lösningen på den pojkdominans som den svenska barnboken dragits med länge nog", men att boken inte är någon konstnärlig sensation. Jenny Tunedal ser hen som en möjlighet "att barnen ska få slippa skrivas in så hårt i könsdualismens mönster", men tycker att boken är lite tråkig. Hon kommenterar dock att hon blev förtjust i "bilden av den genealogiskt och språkligt crazy församling som kretsar runt barnet". Hon är även en av få som alls nämner *Monsterhund*, och hon anser att bilderna av denna rödögda, hänsynslösa "storpotät" utgör ett lyft i boken (Tunedal).

Nina Lekander beskriver hur "denna nästan skrämmande politiskt perfekta barnbok" överraskar genom att rimma och rocka, medan de "lätt 50-talscrazy" bilderna hänger på. Även Marita Adamsson anmärker inledningsvis att hon inte är så entusiastisk inför boken och dess syfte att "koncentrera intresset på Kivi som individ och personlighet, inte på om hen är en flicka eller pojke", då "sådant här blir så lätt förnumstigt, propagandan har så lätt att ta över upplevelsen". Till sin förvåning finner hon dock boken vara en språklig glädjeexplosion. Hon fortsätter med att påpeka att det inte handlar "om att skriva en 'vanlig' text som man sedan pedagogiskt byter pronomen i. Det är en skildring, på vers dessutom för fartens och glädjens skull, av en stor, brokig familj som redan genom att existera sprängt kärnfamiljens ramar" (Adamsson).

Dessa recensioner uppehåller sig i hög grad vid förlagets uppfattade normkritiska intention, vilken förefaller ha återuppväckt en misstänksamhet mot indoktrinering och propaganda – det vill säga didaktik i auktoritär bemärkelse. Receptionen visar hur bokens inramning skapar en negativ förväntan på dess konstnärliga kvaliteter. Flera av kritikerna väljer dessutom att nästan uteslutande diskutera begreppet hen och vad de uppfattar som intentionen med boken. I de faktiska läsningarna förefaller dock motsättningen mellan didaktik och estetik svårare att upprätthålla. Bokens språkliga och bildliga brokighet framstår här snarare som ett utforskande av olika sätt att göra kön och vara familj, ett utforskande som alltså förenar estetiska och didaktiska aspekter.

Konstnär eller genusmaffia: Intentioner i plural

Kivi & Monsterhund framställs tydligt som normkritisk genom sina paratexter. Framsidan pryds av beskrivningen "Sveriges första barnbok med hen!" (bild 1). Insidan av pärmen med förlagets slogan: "Böcker ut & in – ut med stereotyper – in med möjligheter!". Det finns här även en längre text om ordet hen, där man kan läsa att

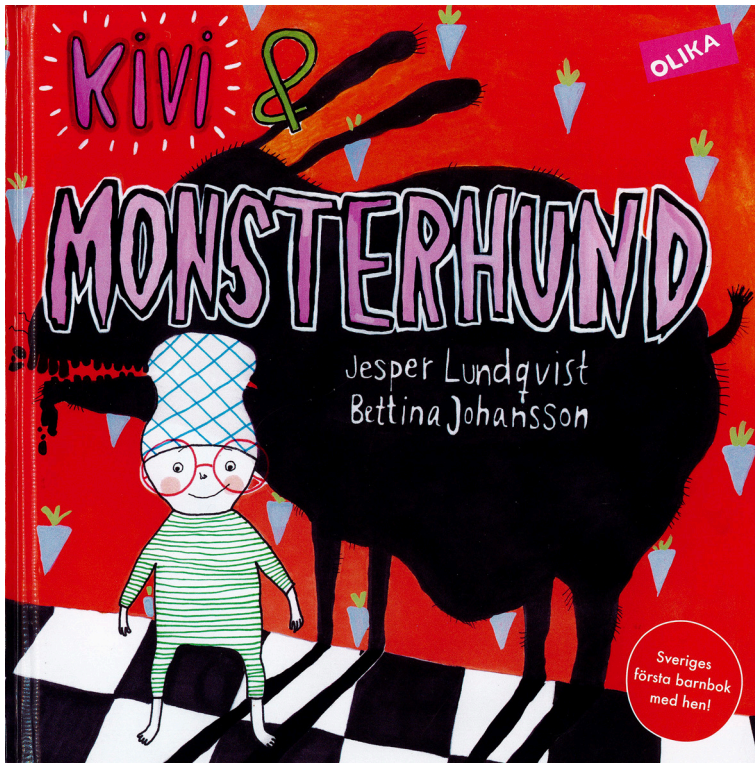

Bild 1. Omslaget till *Kivi & Monsterhund* (2012) av Jesper Lundqvist och Bettina Johansson. © Bettina Johansson.

pronomenet bör ses som ett alternativ till han och hon, att förläggarna hoppas att ordet kan "synliggöra och utmana genusfallor som gömmer sig i språket" samt information om hur det böjs (Lundqvist och Johansson).³ Dessa texter syftar till att påverka och instruera läsaren genom att uppmärksamma och informera om ordet hen och hur det bör användas.

Som en del av lanseringen skrev förläggarna Marie Tomičić och Karin Salmson tillsammans med språkforskaren Karin Milles en debattartikel där de nästan uteslutande fokuserade på bokens förtjänstfulla användning av pronomen. Här betonas hur pronomenet erbjuder en större frihet för läsare att identifiera sig med Kivi samt förläggarnas övertygelse om att alla ska få vara olika oavsett kön (Milles, Salmson och Tomičić). I ytterligare en debattartikel skriven av Salmson, nu tillsammans med journalisten Nanna Salemark och jämställdhetskonsulten Kristina Henkel, beskrivs *Kivi & Monsterhund* som "en milstolpe för oss som vill lägga fokus på karaktärens egenskaper i stället för könstillhörighet", och som vill lära sina barn att det är deras egenskaper som har betydelse, inte kön. De menar

vidare att hen ska göra läsare och författare fria att gestalta, identifiera sig och vara på olika sätt bortom könsstereotyper (Henkel, Salemark och Salmson). Intentionen är alltså att förmedla förutbestämda värderingar och åsikter, men den rymmer också förhoppningen att barnläsaren ska utforska nya, friare sätt att vara människa.

På förlagets hemsida finns en handledning för hur man kan arbeta med boken. Högst upp på sidan står ett citat från förskolans läroplan som pekar på att förskolan ska motverka traditionella könsroller och att barnen inte ska begränsas av stereotypa könsroller. Syftet med att läsa boken kan alltså förstås i relation till förskolans värdegrund. Det uttalade syftet med handledningen är dock att "tillsammans med barnen samtala kring och reflektera över: identitet, valfrihet, empati, presenter och hundar". Frågorna rör vilka kläder barnen gillar, hur man märker att någon blir ledsen eller hur barnen gör om de vill ha något i present. Det normkritiska här ligger främst i att utmana föreställningen om att pojkar och flickor måste ha olika kläder. Handledningen är även försedd med tre bubblor med information till den vuxna läraren/föräldern: "om färger och kön", "om kön och identifikation" och "om hen". Dessa rymmer ett ifrågasättande av könskodade kläder och leksaker, en tanke om att alla barn ska kunna identifiera sig med Kivi och ett par frågor som kan diskuteras "ifall barnet du läser för ställer frågor om [hen]" (Olika).

I förlagets lansering av boken framstår författaren som närmast irrelevant eller utbytbar. Längst bak i boken återfinns dock en presentation av honom och illustratören. Jesper Lundqvist beskriver här hur Kivi är ett gränslöst barn som inte bryr sig om sådant som inte spelar någon roll: om hen är en tjej eller kille, om hen är vaken eller sover eller om det är en riktig hund eller ett monster som står i hallen. Att definiera saker, menar Lundqvist, leder ofta till generaliseringar "och annat tråkigt". Bettina Johansson påpekar i sin tur att barnet som läser får bestämma om hen är en han eller hon eller "strunta i vilket och bara ta Kivi för det barn Kivi är". Här tar det normkritiska i högre grad formen av tilltro till det mäktiga barnet, som genom boken uppmuntras att utforska oförutsägbara och oförutbestämda sätt att vara människa på (Beauvais 87).

I dagspressen gjordes en stor mängd intervjuer med Lundqvist, med fokus på hans syfte med boken. Här framkommer en något mer ambivalent och komplicerad bild än den förlaget ger. Författaren är noga med att framhålla sig som konstnärligt, snarare än ideologiskt, driven. Han konstaterar exempelvis att det inte alltid är intressant om det är en pojke eller flicka i barnböcker; ett könsneutralt pronomen gör det enklare att skriva, vilket är ett experiment som berikar

språket. Han säger sig vidare vara förvånad över de negativa reaktioner som boken väckt, vilket han tolkar som en rädsla för "genusmaffian". Till sitt försvar deklarerar han: "jag är ingen genusvetare. Jag närmar mig från ett författarperspektiv, ett konstnärligt perspektiv" (Johanson).

Genom att hävda att hans utgångspunkt är konstnärlig snarare än genusvetenskaplig kan Lundqvist sägas förstärka uppfattningen att det finns en motsättning mellan estetik och didaktik, mellan att vilja utforska och påverka.⁴ Han beskriver vidare hur han och Johansson velat luckra upp gränser genom att blanda könsmarkörer, men även årtionden och klasstillhörighet. Han påstår att inga barn han läst boken för har frågat om Kivis kön eller brytt sig om ordet hen, och tillägger att "[p]lötsligt blir det absurt att jag automatiskt, hela tiden [...] när jag pratar om människor kategoriserar dem i kön" (Gustavsson). Här framstår det snarare som att hans anslag är både didaktiskt och konstnärligt, där viljan att utforska nya sätt att skriva på sammanfaller med intentionen att uppmuntra barn att utforska nya sätt att göra kön på.

Normkritik eller ny norm: Det könsneutrala barnet

Kivi & Monsterhund rymmer dock mer än ett nytt pronomen. Jag kommer här att analysera bilderboken i dess helhet, med fokus på hur den bryter mot eller förstärker olika normer. Genom att visa på mångfalden av möjliga och i vissa fall motstridiga tolkningar hoppas jag kunna problematisera uppfattningen att "normkritiska" barnböcker nödvändigtvis behöver bära på ett entydigt och propagandistiskt budskap och vara didaktiska i en auktoritär bemärkelse.

I boken är relationen mellan bild och text i huvudsak *symmetrisk* (Nikolajeva, *Bilderbokens pusselbitar* 21–22). De berättar båda samma historia, och handlingen i boken är möjlig att ta till sig även om man endast betraktar text eller bild. I vissa fall fungerar dock bilderna i stället *kompletterande*, det vill säga att bilden bidrar med mer information. Texten lämnar nämligen ett par avgörande luckor, gällande hur de olika karaktärerna ser ut.

Om Kivi ger texten endast informationen att hen har ett neutralt pronomen och bär pyjamas. Med lite fantasi skulle Kivi lika gärna kunna vara en frukt som en människa, med vilka möjliga eller ännu omöjliga könsuttryck som helst. Namnet väcker förstås associationer till frukten kiwi, och enligt Nikolajeva kan karaktärer i form av djur eller föremål erbjuda ett sätt att undgå könsfrågan (*Bilderbokens pusselbitar* 166–167). Den verbala texten lämnar med andra ord en

stor lucka, och läsaren får själv fundera över vad Kivi är för varelse och vilken betydelse, om någon, kön har för denna. Beauvais påpekar att luckor i bilderböcker visserligen inte står bortom didaktik, men att de är didaktiska i bemärkelsen att de strukturerar barnläsarens frihet (75). Här kan de sägas uppmuntra barnet att föreställa sig andra sätt att vara, bortom ett binärt könssystem.

På bilderna framträder ett mänskligt, vitt barn i en vit- och grönrandig pyjamas, med ett par stora röda glasögon och en vit- och blårutig mössa som täcker allt potentiellt hår (bild 2). Genom att undvika tydligt könskodade färger och ting såsom rosa, långt hår eller rosetter kan Kivi påstås vara könsneutral. Det finns alltså inget direkt motsägende mellan text och bild. Informationen att Kivi är ett barn fyller dock en stor del av luckan. En kiwi kanske inte behöver ha ett kön, men att barn föds som det ena eller det andra är fortfarande en allmänt rådande föreställning. Kvar att fundera över blir endast den biologiska könstillhörigheten – bilderna kan alltså sägas leda in på en mer konservativ och binär tolkning. Det normkritiska reduceras här till att man inte behöver klä och benämna sig utifrån sitt kön.

Bild 2. Kivi tvättar Monsterhund. Ur *Kivi & Monsterhund* (2012) av Jesper Lundqvist och Bettina Johansson. © Bettina Johansson.

Jönsson konstaterar att Olikas böcker arbetar med att föra in mångfald som något självklart och naturligt i berättelsen: "Om berättelsen handlar om ett barn som spelar fotboll så är det just fotbollsspelandet som står i centrum i stället för problematisering av att barnet som spelar fotboll eventuellt har två pappor" (21). Hon beskriver detta som att förlaget arbetar med mångfald på representationens nivå, medan berättelserna som de otypiska karaktärerna ingår i är oförändrade. Detta stämmer delvis om *Kivi & Monsterhund* – boken handlar om ett barn som vill ha en hund, inte ett barns icke-normativa könsidentitet. Samtidigt innebär bruket av hen ett brott mot detta, genom att åtminstone hos vuxna läsare sätta just kön och språkbruk i fokus.

Österlund menar att 2000-talets svenska bilderbok ofta problematiserar kön och sexualitet (254). Hon använder Lindenbaum som exempel, och betonar liksom Warnqvist att Lindenbaum använder sig av kontrastverkan mellan det normativa och det överskridande. Österlund hävdar att alla karaktärer i en bilderbok "rimligtvis inte [kan] vara könsgrumlade eftersom traditionella könsmonster fungerar som kontrastverkan till omförhandlingarna" (273). *Kivi & Monsterhund* framstår här som tidstypisk, men också avvikande genom att alla karaktärer framställs som könsneutrala. Snarare än att omförhandla könsmonster försöker boken ifrågasätta behovet av att språkligt könsbestämma sig själv och andra.

Nikolajeva framhåller att det finns en föreställning om att barn i en viss ålder ännu inte präglas av könsskillnader utan är (sexuellt) oskyldiga (*Bilderbokens pusselbitar*, 166–167). Kivi kan betraktas som ännu inte könsdifferentierad, vilket stärker den konservativa föreställningen om det oskyldiga barnet, som ännu inte växt upp och blivit (hetero)sexuellt.⁵ Nikolajeva påpekar även att en "neutral" karaktär är att betrakta som manlig, då det är det kvinnliga könet som är märkt (*From Mythic* 165). Lena Kåreland och Agneta Lindh-Munther anmärker på samma spår att om mannen är norm torde okönade människor och djur i bilderböcker uppfattas som manliga (125). Här kan man hänvisa till ett flertal studentuppsatser som redogör för hur förskolebarn nästan uteslutande uppfattar Kivi som en pojke (se t.ex. Lindström). Snarare än att fungera normkritiskt riskerar Kivis könsneutralitet att stödja uppfattningen att mannen är norm och att majoriteten av karaktärer i böcker är manliga.

Den brokiga släkten

Även vad gäller Kivis familj bidrar bilderna med mer information. På uppslag två beskriver texten hur Kivis säng omringas av "hens brokiga släkt", eller mer specifikt:

Mappor och pammor och morbroster Jin,
en bryssling, en marfor, en halvkvartskusin,
små parvelpysor och storebröstar
(Lundqvist och Johansson)⁶

Om man ser enbart till den skrivna texten är den oklar bland annat gällande vad det är för typ av varelser och hur många de är. Även här skulle man kunna föreställa sig frukter eller helt nya hybridvarelser. Att mappor och pammor står i plural antyder att det finns flera föräldrar och att det inte är en monogam, heterosexuell familj det handlar om. Återigen kan texten alltså sägas vara normkritisk genom att uppmana till nya föreställningar om att göra kön, men också om att bilda familj.

På bilderna framträder nio karaktärer utöver Kivi. De är olika stora, en person har grönt hår och bröst, en annan har grått hår, örhäng- en och glasögon, en är brun med krulligt hår, en har rosa hår och en annan rött. Utöver dem är de resterande alla vita och skalliga, utan några särskilda markörer. Fastän även dessa karaktärer är någorlunda könsneutrala är det inte särskilt svårt att tolka familjen ur ett heteronormativt perspektiv utifrån bilderna, särskilt såsom de är positionerade på uppslag fjorton (bild 3). De två största personerna pussas, medan den med bröst bär den minsta personen på armen, något som

Bild 3. Kivi och släkten. Ur *Kivi & Monsterhund* (2012) av Jesper Lundqvist och Bettina Johansson. © Bettina Johansson.

påminner mycket om en traditionell "pappa, mamma, barn"-uppställning. De övriga karaktärerna kan tolkas som fyra barn – varav ett är adopterat – samt en morbror/faster och en mor- eller farmor. Bilderna kan återigen sägas styra mot en mer konservativ tolkning.

Även om konstellationerna är annorlunda på andra bilder finns det inget som direkt motsäger denna heteronormativa tolkning, till exempel att den röd- eller grönhåriga pussar någon annan på munnen. Jag håller med andra ord inte helt med Hermansson och Nordenstam när de påstår att bilderna visar människor som är omöjliga att köns kategorisera ("A New Niche" 99–102). Människor tenderar att tolka böcker utifrån sin egen förförståelse, och bilderna är högst möjliga att betrakta utifrån ett könsbinärt perspektiv.

Den monstruösa "hunden"

Bilderna fungerar kompletterande även vad gäller Monsterhund. På det fjärde uppslaget får läsaren möta Monsterhund i sin helhet för första gången. Texten beskriver "ett hiskeligt djur, / stort som en tjur", "med mögelgul päls", "mer skabbig och skorvigt skallig än luden" (Lundqvist och Johansson). Av bilden får man även veta att djuret har fyra tassor, två långa öron, morrhår och på det stora hela liknar en hund, även om det är en konstig sådan. Bilderbokstraditionen är rik på fantastiska djur som kan beskrivas som monstruösa och som representerar det skrämmande och vilda. Ett exempel är Pija Lindenbaums *Gittan och gråvargarna* (2000). Lindenbaums gråvargar betar sig visserligen inte som typiska vargar, men benämns genomgående som just vargar av den osynliga berättaren – vilket får denna arttillhörighet att framstå som ett faktum inom bokens ramar.

I *Kivi & Monsterhund* finns det däremot en intressant diskrepans mellan berättarens och Kivis perspektiv. Berättaren benämner först Monsterhund med artmässigt neutrala ord såsom djur, varelse, best och odjur. Det är Kivi som på uppslag sex performativt bestämmer att det är en hund:

"Du var mig en underlig hund!"

"För du är väl en hund?" Innan djuret kan svara

så svarar hen själv: "Jo, det måste du vara."

(Lundqvist och Johansson)

Berättaren kommenterar: "Vad hundmonstret tänker kan ingen säga." Här tematiseras och denaturaliseras behovet av att definiera andra. Berättaren använder sedan namnet Monsterhund, men detta är alltså ett givet namn snarare än en biologisk definition. Kivis de-

finition ifrågasätts även på uppslag elva då hens granne beskriver Monsterhund som "en livsfarlig björn – eller är det en gris?".

Hos Lindenbaum handlar det vidare om ett barn som beger sig till en okänd och potentiellt hotfull plats. Kivi befinner sig däremot i sitt trygga hem, i en stad fylld av liknande vita och könsbestämda människor. Förutom att döpa och artmässigt definiera Monsterhund ägnar hen sig åt stränga försök till disciplinering. Hen påpekar genomgående hur ful, äcklig, besvärlig och förfärlig Monsterhund är. Det normöverskridande inom boken är alltså Monsterhund, inte Kivi. Denna vilja att definiera, att kontrollera och dra gränser mot det avvikande speglar impulsen att vilja fastslå vilket kön Kivi har. Snarare än att könsneutralitet eller könsöverskridande framstår som avvikande blir Kivi här norm, på Monsterhunds bekostnad.

Enligt Nikolajeva fungerar djur i barnböcker främst som en representation av barnet eller en projektion av barns inre konflikter (*From Mythic* 51). En möjlig tolkning är att dagen med Monsterhund är en dröm. Det monstrosa djuret skulle kunna gestalta en inre konflikt hos Kivi mellan undermedvetet och överjag, eller i mer samtida termer: mellan överskridande och normativitet. Att Monsterhund fördrivs från staden, och därigenom även från Kivis medvetande, kan man då tolka som att den normativa ordningen vinner. Utifrån denna tolkning blir berättelsen både konservativ och instruerande, genom att etablera en ny könsneutral norm och dra en tydlig gräns för vad som kan anses acceptabelt.

Nikolajeva påpekar vidare att djur används i barnböcker för att stärka barns maktposition (*Power* 153). Hon menar att den normativa ordningen oftast återställs i slutet, där vuxna åter framstår som överlägsna förebilder (40). Dagen med Monsterhund är också en dag utan vuxna. Kivi axlar rollen som uppfostrande och disciplinerande, upprätthållare av den vuxennormativa ordningen. När djuret försvunnit och familjen återkommit blir ordningen återställd. Hundar är återigen små, söta och underlägsna. Här ryms dock en något mer hoppfull och maktkritisk tolkning: Monsterhund lever och har lyckats fly denna ordning.

Relationen mellan Kivi och Monsterhund går även att tolka som en gestaltning av hur normer skapas och förändras, hur gränsen mot det avvikande är under ständig omförhandling. Snarare än att förmedla bestämda värderingar visar detta på ett sätt att utöva normkritik, som kan ses som ett led i att utforska vilka normer som råder och bör råda. Mångfalden av möjliga tolkningar av *Kivi & Monsterhund* gör att boken kan sägas både kritisera och ansluta sig till olika stereotyper och normativa föreställningar, och både etablera och un-

dergräva ett könsneutralt ideal. Även om *Kivi & Monsterhund* kan sägas ha ett didaktiskt anslag innebär detta inte att boken är moraliserande eller estetiskt ointressant – snarare kan den ses som en del i att utforska vilka värden och normer som ska få forma framtiden.

Slutsatser: Normkritik som litterär etikett

Om man definierar didaktisk litteratur utifrån viljan att påverka läsaren är den självutnämnt normkritiska litteraturen också högst didaktisk, då böckerna publiceras av förlagen med det uttalade syftet att synliggöra och förändra normer och stereotyper. Detta möts ofta av skepsis bland kritiker, och den "normkritiska" litteraturen uppfattas som politiskt korrekt propaganda. I denna artikel har jag velat problematisera och nyansera denna bild.

I receptionsanalysen klargör jag hur förlagets explicit normkritiska intention spelat en avgörande roll i mottagandet av *Kivi & Monsterhund*. Fokus ligger nästan uteslutande på bokens bruk av ett könsneutralt pronomen. Många uppfattar detta som föreskrivande och propagandistiskt, och boken som konventionell och litterärt ointressant. I vissa läsningar framstår dock bokens estetik som en del av dess normkritik, där det gränslösa och brokiga i text och bild samverkar med oviljan att definiera människor utifrån kön.

I paratextanalysen visar jag hur förlaget har spelat en mycket aktiv roll i att försöka styra hur boken bör tolkas och användas. De utnyttjar i hög grad sin makt som litteraturförmedlare på bokens pärmar, i dagspressen och genom det pedagogiska materialet. De riktar sig dessutom explicit till föräldrar och lärare, nästa led i förmedlingen, som ska försäkra att det normkritiska budskapet når fram till läsaren. I debattartiklarna de skrivit återkommer detta, men de motiverar här även bruket av hen i termer av att låta barn vara och identifiera sig på nya sätt, fria från könsbinära föreställningar. Detta ligger närmare hur författaren själv formulerar sin intention med boken, då han betonar gränslöshet och ifrågasätter behovet av att definiera människor utifrån kön. Det finns alltså olika och i vissa fall motstridiga intentioner bakom *Kivi & Monsterhund*, vilket problematiserar synen att det finns ett entydigt, propagandistiskt budskap med boken.

I min egen analys av bilderboken demonstrerar jag vidare hur den kan tolkas på flera olika sätt och betraktas som didaktisk både på ett auktoritärt och ett nyskapande vis. Den kan sägas skapa eller förstärka normen av att barn ska vara könsneutrala och oskyldiga, men den kan också läsas som ett utforskande av hur man kan vara människa

utan att definieras utifrån kön. Pronomenet hen kan användas för att ifrågasätta behovet av att språkligt könsbestämma människor, och hur Kivi artbestämmer och försöker disciplinera Monsterhund kan betraktas som en gestaltning av hur normer skapas och förskjuts. Kivi går också att tolka som manlig och familjen som heteronormativ. Detta leder mig till en viktig poäng: normkritik är något man gör, inte en statisk kvalitet inneboende i texten.

De barnböcker som skrivs på uppdrag av uttalat normkritiska förlag framstår vid första ögonkastet inte som särskilt autonom och intressant konst. Artikeln visar dock att den "normkritiska" litteraturen inte bör betraktas som en homogen enhet eller avfärdas som litterärt ointressant propaganda. Även om man inte kan dra några större slutsatser utifrån ett exempel finns det åtminstone i *Kivi & Monsterhund* ambivalens, mångtydighet och komplexitet, som både bryter emot och omsluter olika normer. Detta belyser att det didaktiska anslaget inte behöver medföra entydiga, moraliserande och auktoritära budskap. Snarare sammanfaller det didaktiska och det estetiska i boken, i ett utforskande av hur man kan göra kön och familj. Boken kan möjliggöra en normkritisk läsning som är föränderlig och flexibel, på samma sätt som exempelvis Lindenbaums berättelser.⁷ Det viktiga är att inte stanna vid förlagens etikett. Om normkritik fortsatt ska ha någon maktkritisk potential gäller det att inte låta den stelna i definitioner och ideal, utan att fortsatt vara medveten om var makten befinner sig och hur den förflyttar sig.

Biografisk information: Louise Almqvist är doktorand i litteraturvetenskap med inriktning på litteraturdidaktik vid Umeå universitet. Hennes avhandlingsprojekt handlar om hur litteratur kan användas i skolans värdegrundsarbete på ett störande och oförutsägbart vis.

Noter

1 Butler använder i huvudsak begreppet genus. Hon påpekar själv att detta lett till missuppfattningen att genus är socialt konstruerat, till skillnad mot det biologiska könet. Enligt Butler är nämligen även biologiskt kön en konstruktion (*Bodies*). För att undvika detta missförstånd har jag valt att använda ordet kön för att åsyfta både materiella och sociala aspekter.

2 Se även Hermansson och Nordenstam, "Missions".

3 Anmärkningsvärt är att denna informationsbubbla tagits bort i senare utgåvor, möjligtvis som ett försök att minska den instruerande inramningen.

4 Jag anser inte att genusvetenskaplig forskning behöver vara ideologiskt driven, men Lundqvist gör detta antagande då han likställer "genusmaffian" med genusvetenskap.

5 Se mer om detta: Bruhm och Hurley; Pugh.

6 *Kivi & Monsterhund* är opagerad.

7 Se exempelvis Kåreland och Lindh-Munther för hur man kan arbeta med könsnormer och bilderböcker i undervisning.

Litteratur

Adamsson, Marita. "Med öppet sinne och glad leklust". *Bohusläningen*, 26 januari 2012.

Beauvais, Clémentine. *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*. John Benjamins Publishing Company, 2015.

Bruhm, Steven och Natasha Hurley, redaktörer. *Curiouser. On the Queerness of Children*. University of Minnesota Press, 2004.

Butler, Judith. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, 1990.

---. *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of Sex*. Routledge, 1996.

Genette, Gérard. "Introduction to the Paratext". *New Literary History*, vol. 22, nr 2, 1991, s. 261-272.

Gustavsson, Helena. "En barnbok - om ett barn". *ETC*, 20 februari 2012.

Heggestad, Eva. "Regnbågsfamiljer och könsöverskridande barn. Bilderbokens nya invånare". *Samlaren*, nr 134, 2013, s. 222-250.

Henkel, Kristina, Nanna Salemark och Karin Salmson. "Äntligen dags för hen". *Sydsvenskan*, 26 januari 2012.

Hermansson, Kristina och Anna Nordenstam. "A New Niche in Children's Literature. Norm-Crit Picture Books in Sweden". *LIR. journal*, nr 9, 2017, s. 97-120.

---. "Missions to Make a Difference. Political Aspects of Children's Picture Book Publishing in Sweden in the 1970s and the 2000s". *Children's Literature*, vol. 49, 2021.

---. "Normkritisk barnlitteratur på svenska förskolor. En intervjustudie". *Barn. Forskning om barn og barndom i Norden*, vol. 38, nr 4, 2021, doi.org/10.5324/barn.v38i4.3996.

- JA. "En bok om hen – som växer". *Arbetaren*, nr 4, 2012.
- Johansson, Sven Anders. *Litteraturens slut*. Glänta, 2021.
- Johanson, Ulf. "Tre frågor till...". *Göteborgs-Posten*, 28 januari 2012.
- Jönsson, Maria. "Normer i normkritisk barnlitteratur. Om frihet, emancipation och tvånget att bli kär". *Unga läser. Läsning, normer och demokrati*, redigerad av Åse Hedemark och Maria Karlsson, Gidlunds förlag, 2017, s. 13–28.
- Kuick, Lennart. "Henboken illustrerar en ny könsneutral tendens". *Dagens Nyheter*, 27 februari 2012.
- Kåreland, Lena och Agneta Lindh-Munther. "(S)könlitteraturen i förskolan". *Modig och stark – eller ligga lågt. Skönlitteratur och genus i skola och förskola*, redigerad av Lena Kåreland, Natur och Kultur, 2005, s. 113–152.
- Lekander, Nina. "Henförande". *Expressen*, 20 februari 2012.
- Lindenbaum, Pija. *Gittan och gråvargarna*. Rabén & Sjögren, 2000.
- Lindström, Sandra. "Kivi är en han, inte en hen – om förskolebarns tillskrivande av kön i samtal om en könlös bok". Södertörns högskola, kandidatuppsats, 2013.
- Lundqvist, Jesper och Bettina Johansson. *Kivi & Monsterhund*. Olika förlag, 2012.
- Milles, Karin, Karin Salmson och Marie Tomičić. "Det behövs ett nytt ord i svenskan". *Svenska Dagbladet*, 21 januari 2012.
- Nikolajeva, Maria. *Bilderbokens pusselbitar*. Studentlitteratur, 2000.
- . *From Mythic to Linear. Time in Children's Literature*. Scarecrow, 1991.
- . *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*. Routledge, 2009.
- Nyström, Maria. "Hen intar barnboken". *Upsala Nya Tidning*, 12 augusti 2012.
- Olika förlag. "Handledning till *Kivi & Monsterhund*", ams3.digitallibraryspaces.com/olika-media/2019/09/handledning-kivi-monsterhund.pdf. Hämtad 18 oktober 2021.
- Pugh, Tison. *Innocence, Heterosexuality, and the Queerness of Children's Literature*. Routledge, 2011.

Tunedal, Jenny. "En hen är född". *Aftonbladet*, 25 februari 2012.

Warnqvist, Åsa. "Att vägra normen och att omsluta den. Pija Lindenbaum som normkritiker". *Barnlitteraturens värden och värderingar*, redigerad av Sara Kärrholm och Paul Tenngart, Studentlitteratur, 2012, s. 181–203.

Weinreich, Torben. *Children's Literature. Art or Pedagogy?* Roskilde University Press, 2000.

Österlund, Mia, "Queerfeministisk bilderboksanalys – exemplet Lindenbaum". *Queera läsningar. Litteraturvetenskap möter queerteori*, redigerad av Katri Kviliaakso, Ann-Sofie Lönnngren och Rita Paqvalén, Rosenlarv förlag, 2012, s. 252–277.